

УДК 349.6 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.2.32>

ПРАВО ЗАГАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ: ОЗНАКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Заверюха М.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного,
екологічного та енергетичного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-3111-1921
e-mail: marina.zaveri@gmail.com

Заверюха М.М. Право загального використання об'єктів рослинного світу: ознаки та особливості здійснення в умовах воєнного стану.

Актуальність дослідження зумовлена потребою комплексного науково-правового осмислення природи та сутнісних ознак права загального використання об'єктів рослинного світу в умовах динамічної трансформації екологічних правовідносин пов'язаних, в першу чергу, з воєнним станом, посилення публічно-правового регулювання у сфері природокористування та зростання ролі екологічних прав людини. У статті досліджується право загального використання об'єктів рослинного світу як складова права природокористування та визначено його основні ознаки, зокрема: публічно-правовий характер, загальнодоступність, безоплатність, особистий непідприємницький характер, відсутність необхідності отримання спеціальних дозволів, екологічна обумовленість, це право є невідчужуваним і не може бути предметом передачі, відмови чи обмеження за волевиявленням природокористувачів. Обґрунтовано, що зазначене право не є абсолютним, оскільки підлягає правовому регулюванню та обмеженню з боку держави з метою забезпечення публічних екологічних інтересів і національної безпеки. Встановлено, що у доктринальному вимірі право загального використання об'єктів рослинного світу доцільно визначати як гарантовану державою, засновану на природному праві та закріплену нормами законодавства можливість необмеженого кола осіб безоплатно та без отримання спеціальних дозволів використовувати об'єкти рослинного світу для задоволення власних немайнових потреб за умови дотримання вимог щодо охорони та відтворення рослинних ресурсів.

Окрема увага приділяється аналізу особливостей здійснення права загального використання об'єктів рослинного світу в умовах воєнного стану. Встановлено, що обмеження можуть мати як прямий, так і опосередкований характер. Розглянуто правові підстави, характер і форми обмежень цього права, зумовлені воєнними діями, загрозами національній безпеці, мінною небезпекою, встановленням режимних територій та необхідністю захисту життя і здоров'я населення. Доведено, що обмеження загального використання об'єктів рослинного світу в умовах воєнного стану мають тимчасовий, цільовий і пропорційний характер, не змінюють правової природи відповідного права, але трансформують його та спрямовані на забезпечення балансу між екологічними правами громадян і публічними інтересами держави.

Ключові слова: рослини, об'єкти рослинного світу, рослинні ресурси, захист рослин, охорона рослин, загальне природокористування, екологічна шкода, навколишнє середовище, екологічні права, екологічні відносини, екологічне право, військова агресія, воєнний стан.

Zaveriukha M.M. General use of plant objects: signs and features of implementation under martial law.

The relevance of the study is determined by the need for a comprehensive scientific and legal understanding of the nature and essential features of the right to general use of plant life in the context of dynamic transformation of environmental legal relations associated, first of all, with martial law,

strengthening of public legal regulation in the field of nature use, and the growing role of environmental human rights. The article examines the right of general use of plant life as a component of the right to use natural resources and defines its main features, in particular: public-legal nature, universal accessibility, free of charge, personal non-commercial nature, no need to obtain special permits, environmental conditioning, this right is inalienable and cannot be transferred, refused, or restricted at the will of natural resource users. It is argued that this right is not absolute, as it is subject to legal regulation and restriction by the state in order to ensure public environmental interests and national security. It has been established that, in doctrinal terms, the right of general use of is advisable to define the right of general use of plant life as a state-guaranteed, natural law-based, and legally enshrined opportunity for an unlimited number of persons to use plant life free of charge and without obtaining special permits to satisfy their own non-property needs, provided that the requirements for the protection and reproduction of plant resources are observed.

Particular attention is paid to analyzing the peculiarities of exercising the right to general use of plant life in conditions of martial law. It has been established that restrictions can be both direct and indirect. The legal grounds, nature, and forms of restrictions on this right caused by military actions, threats to national security, mine hazards, the establishment of restricted areas, and the need to protect the life and health of the population are considered. It has been proven that restrictions on the general use of plant life under martial law are temporary, targeted, and proportionate in nature, do not change the legal nature of the right in question, but transform it and are aimed at ensuring a balance between the environmental rights of citizens and the public interests of the state.

Key words: plants, plant objects, plant resources, plant protection, plant conservation, general nature use, ecological damage, environment, ecological rights, ecological relations, ecological law, military aggression, martial law.

Постановка проблеми. Особливе місце в системі екологічного права посідає право загального використання природних ресурсів, яке виступає правовою формою задоволення життєво необхідних потреб населення та водночас слугує інструментом забезпечення публічного екологічного інтересу. За твердженням науковця Каракаша І.І. під загальним природокористуванням слід розуміти використання природних об'єктів та їх ресурсів у якості корисних властивостей без закріплення за окремими особами і надання відповідних дозволів на їх використання [1, с. 161]. У цьому контексті право загального використання природних рослинних ресурсів має важливе соціальне та природоохоронне значення, оскільки охоплює широкий спектр відносин, пов'язаних із використанням об'єктів рослинного світу без отримання спеціальних дозволів.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного осмислення правової природи та ознак права загального використання об'єктів рослинного світу у сучасних умовах трансформації екологічних правовідносин. Особливої уваги проблема здійснення права загального використання об'єктів рослинного світу набуває в умовах воєнного стану, запровадженого в Україні. Воєнні дії, загрози національній безпеці, мінна небезпека, встановлення режимних територій та тимчасові обмеження доступу до природних об'єктів істотно впливають на можливість реалізації екологічних прав громадян. Водночас воєнний стан не скасовує право загального використання об'єктів рослинного світу, а зумовлює трансформацію умов його здійснення, що вимагає переосмислення меж допустимих обмежень та їх відповідності принципам законності, необхідності й пропорційності.

Стан опрацювання проблематики. Науковою основою даного дослідження стали праці таких вчених як: В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, А.П. Гетьмана, І.І. Каракаша, Е.Є. Туліної, М.В. Краснової, П.Ф. Кулинича, А.М. Мірошниченка, В.В. Носіка, Т.Є. Харитонові, О.П. Чопик, М.В. Шульги та ін.

Метою статті є визначення правової природи та ознак права загального використання об'єктів рослинного світу, а також з'ясування особливостей його здійснення в умовах воєнного стану. **Об'єктом дослідження** є суспільні відносини у сфері використання та охорони об'єктів рослинного світу, а **предметом** – правове регулювання права загального використання об'єктів рослинного світу та особливості його здійснення в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Загальне та спеціальне використання об'єктів рослинного світу – це основний критерій поділу права використання як суб'єктивної категорії з точки зору підстав його виникнення, що знайшло своє відображення у ст. 8 Закону України «Про рослинний

світ» від 9 квітня 1999 року [2], де визначено, що використання природних рослинних ресурсів здійснюється в порядку загального або спеціального використання. Право використання об'єктів рослинного світу в цьому аспекті доцільно розглядати як різновид більш загальної правової категорії – права природокористування. Право природокористування виступає юридичним титулом суб'єктів відповідних правовідносин, який закріплює їх правовий статус у сфері використання природних ресурсів.

Слід також звернути увагу і на ст. 333 Цивільного кодексу України, де передбачено, що особа, яка збирала ягоди, лікарські рослини, зловила рибу або здобула іншу річ у лісі, водоймі тощо, є їхнім власником, якщо вона діяла відповідно до закону, місцевого звичаю або загального дозволу власника відповідної земельної ділянки [3].

Об'єктами рослинного світу, в даному випадку, будемо вважати ті об'єкти, які визначені ст. 3 Закону України «Про рослинний світ» [2], зокрема дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби на всіх стадіях розвитку та утворені ними природні угруповання. Аналізуючи даний закон, автор знаходить деяку невідповідність. Зокрема, в ст. 4 Закону України «Про рослинний світ» до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення законодавець відносить лісові ресурси державного значення, проте в чинній редакції Лісового кодексу України не визначено такої категорії. Дана норма була в попередній редакції Лісового кодексу України, де до лісових ресурсів державного значення були віднесені деревина від рубок головного користування і живиця, наразі такий поділ лишився тільки в доктрині.

У ч. 1 ст. 9 Закону України «Про рослинний світ» [2] передбачено: «У порядку загального використання природних рослинних ресурсів громадяни можуть збирати лікарську і технічну сировину, квіти, ягоди, плоди, гриби та інші харчові продукти для задоволення власних потреб, а також використовувати ці ресурси в рекреаційних, оздоровчих, культурно-освітніх та виховних цілях».

Суб'єктами права загального використання об'єктів рослинного світу, виходячи з вимог ст. 13 Конституції України, є громадяни України. Разом з тим, законом не передбачено будь-яких винятків чи обмежень у цій сфері для іноземців та осіб без громадянства. Тому, з огляду на положення ст. 26 Основного Закону України з цих питань, вони користуються тими ж правами, що й громадяни України [4, с. 82].

Слід зауважити, що в даному випадку, ми можемо говорити про право загального використання об'єктів рослинного світу як міжгалузеву правову категорію, що поєднує елементи конституційного, екологічного та цивільного права.

Право загального використання природних об'єктів має подвійну правову природу та виникає на підставі двох взаємопов'язаних юридичних чинників: факту народження особи та нормативного закріплення в законі. Право загального використання об'єктів рослинного світу є елементом природного права на життя, а також права на безпечне для життя та здоров'я довкілля, яке поєднує навколишнє природне та виробниче середовище, права на здійснення загального використання природних ресурсів [5, с. 97].

Право загального використання об'єктів рослинного світу характеризується низкою сутнісних ознак, які відрізняють його від спеціального природокористування.

По-перше, це публічно-правовий характер, що впливає з таких основ: з конституційного статусу природних ресурсів як об'єктів права власності Українського народу; реалізується в межах, визначених державою; забезпечується механізмами державного контролю та охорони.

По-друге, воно має загальнодоступний характер. Це означає, що громадяни вправі безперешкодно здійснювати використання об'єктів рослинного світу з метою задоволення власних потреб, зокрема можуть збирати лікарську і технічну сировину, квіти, ягоди, плоди, гриби та інші харчові продукти, а також використовувати ці ресурси в рекреаційних, оздоровчих, культурно-освітніх та виховних цілях. Тобто, в даному випадку мова йде про особистий, непідприємницький характер використання. Вказане положення знайшло нормативне закріплення, зокрема, у статті 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [6] від 25 червня 1991 року. На відміну від спеціального використання, загальне використання не передбачає індивідуалізації об'єкта, що свідчить про його соціально-екологічне спрямування.

По-третє, право загального використання об'єктів рослинного світу є безоплатним. Дане правило відсилає нас до одного із принципів охорони навколишнього природного середовища. Такий

підхід закріплений у статті 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та відображає історично сформовані традиції та звичаї Українського народу щодо вільного користування природними благами як необхідною умовою життєдіяльності людини.

По-четверте, право загального використання об'єктів рослинного світу здійснюється без отримання спеціальних дозволів і без закріплення природних об'єктів за конкретними особами. Так ч. 2 ст. 13 Конституції України [7] визначає, що кожний громадянин України має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Це означає, що реалізація зазначеного права не потребує укладення договорів або одержання дозволів органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування. Виняток можуть становити випадки використання об'єктів рослинного світу, розташованих на територіях приватної форми власності, зокрема у приватних лісах, де в окремих ситуаціях необхідною є згода власника.

По-п'яте, реалізація права загального використання об'єктів рослинного світу має екологічно обумовлений характер, оскільки здійснюється з урахуванням пріоритету охорони довкілля, збереження біорізноманіття та відтворюваності рослинних ресурсів над приватним інтересом окремої особи.

По-шосте, право загального використання об'єктів рослинного світу є невідчужуваним і не може бути предметом передачі, відмови чи обмеження за волевиявленням природокористувачів, оскільки належить кожному від народження, є різновидом природного права та має публічно-правову природу.

Визначені ознаки дозволяють чітко відмежувати право загального використання об'єктів рослинного світу від спеціального використання відповідних природних ресурсів. Таке розмежування має принципове значення для належного застосування норм екологічного законодавства та запобігання зловживанням у сфері природокористування.

Реалізація права загального використання об'єктів рослинного світу нерозривно пов'язана з відповідними обов'язками громадян, що забезпечують охорону та раціональне використання рослинних ресурсів.

По-перше, загальне використання здійснюється громадянами з додержанням правил, що затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, без надання їм відповідних дозволів.

По-друге, забороняється заготівля дикорослих рослин, віднесених до переліку наркотиковмісних рослин, їх плодів, насіння, післяжнивних залишків, відходів сировини тощо, а також торгівля лікарськими та декоративними видами рослин та їх частинами (корені, стебла, плоди тощо), зібраними у порядку загального використання.

По-третє, забороняється заготівля рослин (їх частин) і грибів, занесених до Червоної книги України, відповідно до Закону України «Про Червону книгу України» від 7 лютого 2002 р. [8], та типових природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України (режим таких об'єктів визначено ст. 31 Закону України «Про рослинний світ» [2] та Положенням про Зелену книгу України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. № 1286 [9]).

По-четверте, громадяни зобов'язані здійснювати використання об'єктів рослинного світу способами та в обсягах, що не завдають шкоди їх відтворенню, не спричиняють виснаження ресурсів, різкого скорочення популяційної чисельності чи порушення ценотичної різноманітності. Загальне використання має відбуватися з урахуванням принципу сталого розвитку, який передбачає узгодження екологічних, соціальних та економічних інтересів суспільства.

Запровадження обмежень у сфері загального використання об'єктів рослинного світу має публічно-правовий характер і спрямоване на захист суспільних екологічних інтересів. В даному вимірі ми можемо говорити не про абсолютність такого права, а про його відносність. Такі обмеження не є запереченням або скасуванням відповідного права, а виступають формою його правового впорядкування, що набуває особливої актуальності в умовах надзвичайних правових режимів, зокрема воєнного стану, що певною мірою видозмінюють можливість здійснення такого права. Згідно з Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» (п. 3) [10] та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (ч. 1 ст. 8) [11] у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, обмежуються права громадян на загальне природокористування, серед яких право на використання об'єктів

рослинного світу. Воєнний стан, як особливий правовий режим, не скасовує екологічних прав, однак допускає можливість їх тимчасового обмеження з міркувань національної безпеки, громадського порядку, охорони життя і здоров'я населення.

Так, на думку автора, такі обмеження можуть мати як прямий, так і опосередкований характер. Зокрема, до прямих обмежень належать встановлення заборон або спеціальних режимів доступу до окремих територій, зокрема лісових масивів, прибережних захисних смуг, територій природно-заповідного фонду, зон бойових дій, прифронтових територій, а також територій, на яких розміщені об'єкти критичної інфраструктури або військового призначення. Такі обмеження реалізуються шляхом прийняття відповідних актів органів державної влади, військових адміністрацій чи органів місцевого самоврядування в межах наданих їм повноважень.

В свою чергу, опосередковані обмеження пов'язані з фактичною неможливістю безпечного здійснення загального використання об'єктів рослинного світу внаслідок мінної небезпеки, забруднення територій вибухонебезпечними предметами, руйнування екосистем, пожеж, деградації природних рослинних угруповань, а також погіршення екологічного стану довкілля внаслідок воєнних дій. У таких випадках право загального використання формально зберігається, однак його реалізація об'єктивно унеможливується з міркувань безпеки.

Таким чином, обмеження права загального використання об'єктів рослинного світу в умовах воєнного стану мають винятковий, тимчасовий і цільовий характер та спрямовані на забезпечення публічного інтересу, безпеки населення і збереження природних ресурсів. Вони не змінюють правової природи цього права, а лише модифікують умови його здійснення відповідно до надзвичайних обставин.

Висновки. На основі вищевикладеного можна дійти до таких висновків: у доктринальному вимірі право загального використання об'єктів рослинного світу доцільно визначати як гарантовану державою, засновану на природному праві та закріплену нормами законодавства можливість необмеженого кола осіб безоплатно та без отримання спеціальних дозволів використовувати об'єкти рослинного світу для задоволення власних немайнових потреб за умови дотримання вимог щодо охорони та відтворення рослинних ресурсів; обмеження права загального використання об'єктів рослинного світу в умовах воєнного стану мають публічно-правовий характер і зумовлюються необхідністю забезпечення балансу між приватними екологічними інтересами громадян та публічним інтересом держави у сфері безпеки й оборони. Такі обмеження не є запереченням або скасуванням відповідного права, а виступають формою його правового впорядкування в умовах надзвичайних загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Каракаш І.І. Правове регулювання природокористування як форми охорони природного середовища. *Екологічне право України: навчальний посібник* / за ред. проф. І.І. Каракаша, д.ю.н. Т.Є. Харитонової, к.ю.н. А.І. Черемнової, вид. 1-е. Одеса: Гельветика, 2018. С. 147-181.
2. Про рослинний світ: Закон України від 9 квітня 1999 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22. Ст. 198.
3. Цивільний кодекс України: прийнятий 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
4. Заверюха М.М. Правове регулювання використання та охорони лісів в Україні: монографія. Одеса: Юридична література, 2018. 228 с.
5. Заверюха М. М. Правове регулювання загального використання лісових ресурсів в Україні та зарубіжних країнах. *Підприємство, господарство і право*. Київ, 2017. № 6. С. 96–99. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/6/22.pdf>
6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
7. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Про Червону книгу України: Закон України від 7 лютого 2002 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 30. Ст. 201.
9. Про затвердження Положення про Зелену книгу України: постанова Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 року № 1286. *Офіційний вісник України*. 2002. № 36.

10. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України 24 лютого 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 46. ст. 2497.
11. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 05.03.2026

© Заверюха М.М., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0